

Atlas historyczny miast ukraińskich, tom drugi Halicz

Gród nad Dniestrem

Mało kto wie, że średniowieczna łacińska nazwa Halicza to *Halicia*, a w popularnej wersji *Galicia* i stąd nazwa Galicja. Jedno z największych niegdyś miast Rusi Halicko-Włodzimierskiej ma już swój tom w serii atlasów historycznych miast europejskich.

1. Plan sytuacyjny Halicza, 1795 r., Atlas, t. 2, reprodukcja 1.2

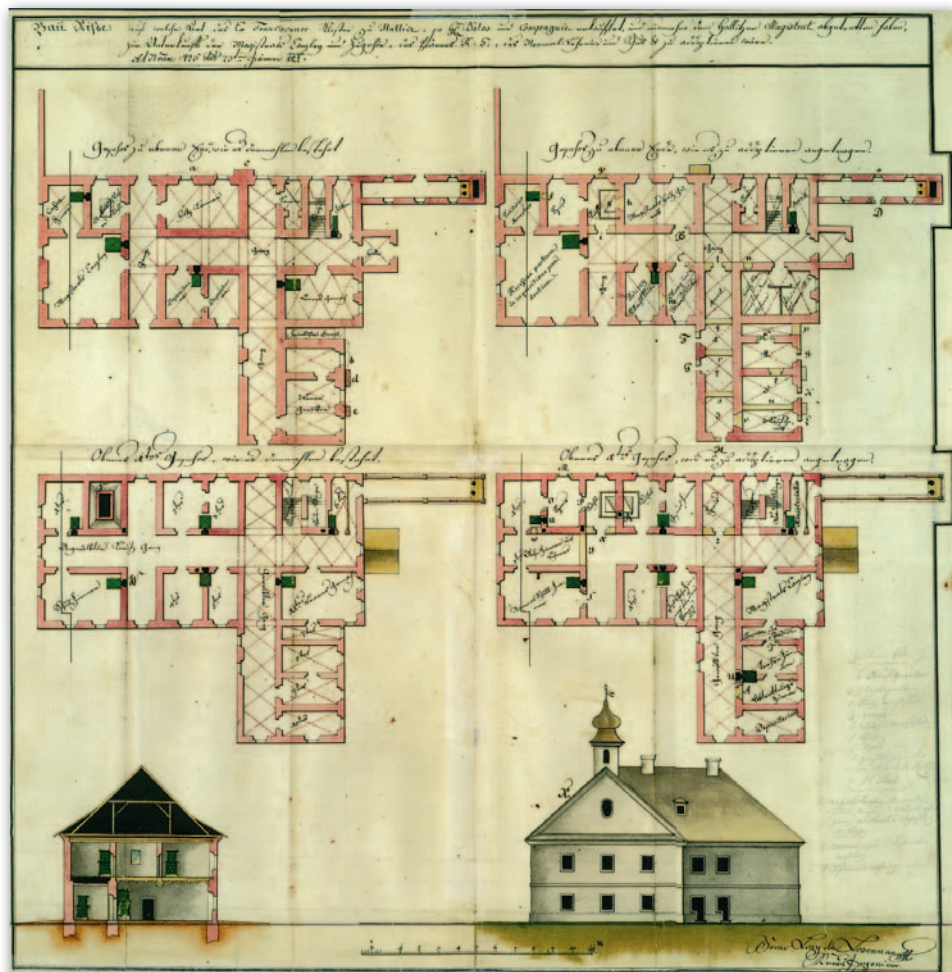
Atlas historyczny Halicza (podobnie jak Lwowa i Żółkwi) przygotował do druku zespół badaczy pod kierunkiem naukowym Myrona Kaprała. Zespół autorski tworzą ponadto: Marija Bihun, Wołodmyr Kozelkiwskij, Ihor Krechowecyj, Jurij Łukomskij, Wasyl Petryk, Łarysa Poliszczuk, Andrij Stasiuk, Taras Tkaczuk, Zenowij Fedunkiw, Andrij Feloniuk, Andrij Figol, Andrij Czemyrnyk oraz Stepan Jamelynec. Opracowanie to zawiera podobny materiał kartograficzny jak tom *Żółkiew*, o czym zadecydowała porównywalna wielkość obu miast oraz podobny stan zachowania ich dawnych planów i widoków. W tomie *Halicz* opublikowano 11 reprodukcji oryginalnych map wielkoskalowych, 8 widoków miasta, a także 7 autorskich map historycznych ukazujących rozwój przestrzenny miasta. Część tekstowa w językach ukraińskim i angielskim prezentuje rozwój przestrzenny, urbanistyczny i architektoniczny Halicza.

• Mapy najdawniejsze

Sporządzenie prezentowanego dzieła poprzedziła skrupulatna kwerenda źródełowa w zbiorach archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych Ukrainy, Polski oraz Austrii. Mapy wielkoskalowe repro-

dukowane w atlasie to wartościowe źródła ukazujące obraz kartograficzny Halicza od lat 70. XVIII do początku XXI w. Nie zachował się żaden plan ogólny miasta z okresu, kiedy pozostawało ono w granicach Korony Królestwa Polskiego (do 1772 r.). Najstarszym spośród kartografików umieszczonych w 2. tomie *Atlasu historycznego miast ukraińskich* jest arkusz *Halicz* zdjęcia wojskowego Galicji i Lodomerii, które sporządził po I rozbiorze Polski (w latach 1779-1783) zespół austriackich kartografów wojskowych kierowany przez ppłk. Fridricha von Miega. Oryginał dzieła wykonany w skali około 1:28 000 przechowywany jest w zasobie Kiersgarchiv w Wiedniu. Na arkuszu *Halicz* (wymiary 63 x 42 cm) wyrysowano miasto i jego okolice. Zasięgiem obejmuje on obszar od miejscowości Wiktorów na zachodzie do Lasów na wschodzie i od miejscowości Kunaszów na północy do Mariampola na południu. Oznaczono na nim miasto Halicz w granicach administracyjnych. Zabudowę przedstawiono w sposób uproszczony zindywiduizowany. Bardzo dokładnie wykreślono sieć hydrograficzną (szczególnie rzekę Dniestr) i sieć komunikacyjną.

Drugą mapą dawną uwzględnioną w Atlasie jest najstarszy zachowany ogólny plan sytuacyjny Halicza sporządzony w 1795 r. przez majora armii austriackiej Machowicza (ryc. 1). To wie-

Henryk Bartoszewicz

W GEODECIE 1/2016 zaprezentowałem I tom *Atlasu historycznego miast ukraińskich* ukazujący obraz kartograficzny Lwowa. Wkrótce ukazał się tom *Żółkiew*, któremu poświęciłem artykuł recenzyjny w GEODECIE 6/2018. Tom ten został opatrzony numerem trzecim, ponieważ numer drugi, jak zapewniali mnie autorzy, zarezerwowano dla atlasu stołecznego Kijowa. Ostatecznie postanowiono jednak nadać go kolejnemu tomowi *Halicz*.

2. Projekt przebudowy klasztoru franciszkańskiego na ratusz w Haliczu, 1802 r., Atlas, t. 2, reprodukcja 1.3

3. Plan katastralny centrum Halicza, 1847 r., Atlas, t. 2, reprodukcja 1.4

lobarwne rękopiśmienne dzieło zostało wykonane w skali około 1:5760 (wymiały 54,9 x 40,7 cm). Przedstawiono na nim dokładnie miasto i terytoria przedmiejskie. Objasnionymi w legendzie symbolami literowymi opisano miasto, górę zamkową, przedmieścia i wzgórza dominujące nad miastem. Na planie oznaczono granice działek. Zabudowę przedstawiono w sposób zindywidualizowany, wyróżniając niektóre budowle symbolami rysunkowymi lub opisami ich nazw. Szczegółowo i dokładnie wykreślono sieć hydrograficzną i sieć komunikacyjną. Plan Machowicza również pochodzi z zasobu Kiersgarchiv w Wiedniu.

• Wiek XIX

Grupę materiałów XIX-wiecznych otwiera projekt przebudowy klasztoru franciszkańskiego na ratusz w Haliczu sporządzony w 1802 r. przez inżyniera Beneo von Lossenau'a w skali około 1:720 (wymiały 58,8 x 60,6 cm). Oryginał jest przechowywany z zasobie Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie (ryc. 2). Dokumentu tego nie możemy zaliczyć ani do źródeł kartograficznych, ani do widoków. Jest to rysunek architektoniczny, rzadko zamieszczany w tomach serii atlasów historycznych miast europejskich wydawanej pod auspicjami Międzynarodowej Komisji Historii Miast (Commission Internationale pour l'Histoire des Villes). W dwóch wcześniejszych ukraińskich tomach rysunki architektoniczne nie by-

ły publikowane. Natomiast w *Atlasie historycznym miast polskich* rysunki takie zostały umieszczone w zeszycie *Ziębice*, który wchodzi w skład tomu 4. *Śląsk*, opracowywanego pod redakcją naukową Marty Młynarskiej-Kaletynowej.

Kartografika XIX-wieczna w tomie *Halicz* reprezentują trzy mapy wielkoskalowe. Najstarszy jest arkusz mapy katastralnej z 1847 r. obejmujący centrum miasta, wykonany w skali około 1:2880 (wymiały 44 x 34 cm). Autorami mapy (ryc. 3), której oryginał znajduje się w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie, są Johan Uniatycki i Adolf von Laube. Na planie wykreślono granice działek (parceli), które opisano numerami własnościowymi. Zabudowę przedstawiono w sposób zindywidualizowany. Kolorami rozrózniono rodzaje zabudowy, stosując jako kryterium rodzaj materiału budowlanego. Oznaczono sieć komunikacyjną (ulice i place) oraz sieć hydrograficzną (ujście rzeki Łukiew do Dniestru).

Oryginał drugiego XIX-wiecznego reproduktowanego planu Halicza znajduje się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie, którego zbiory kartograficzne i ikonograficzne zostały sumiennie wykorzystane przez zespół autorski Atlasu. *Ideal Plan der Stadt Halicz. Plan der projectiren Uiberfuhr mittelst Spannsseils über den Dniester Strom bei Halicz* sporządził w 1858 r. Dominik Opatowicz w skali około 1:1440 (wymiały

37,3 x 29,1 cm). Miasto oznaczono na nim schematycznie. Zabudowę przedstawiono w sposób uproszczony zindywidualizowany. Budowle sakralne wyróżniono symbolem krzyża. Wykreślono i opisano sieć hydrograficzną (rzeki Dniestr i Łukiew) oraz sieć komunikacyjną (podano nazwy rynku i jednej z ulic oraz opisano kierunki dróg wychodzących z miasta). Na planie naniesiono projektowany most na Dniestrze. Powyżej planu sytuacyjnego miasta umieszczono profil Dniestru z oznaczeniem stanów wody (ryc. 4).

I wreszcie mapa *Halicz i okolice Halicza ze względu na wykopaliska Haliczkie r. 1882*, której oryginał znajduje się w pracy Ignacego Szaraniewicza „Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza w r. 1860, 1880 i 1882” wydanej we Lwowie 1883 r. nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta. Opracowanie to zostało wykonane techniką litograficzną w skali około 1:12 000 (wymiały 25,5 x 17 cm). Litografował ją Kornel Piller. Mapa obejmuje obszar od miejscowości Przewoziec na zachodzie do Tustania na wschodzie i od miejscowości Hanowce na północy do Wiktorowa na południu. Szczegółowo oznaczono na niej osadnictwo oraz sieć hydrograficzną i komunikacyjną (ulice, drogi, linię kolejową). Zabudowę Halicza i okolicznych wsi przedstawiono w sposób uproszczony zindywidualizowany. Symbolami liczbowymi objaśnionymi w legendzie wyróżniono budowle sakralne oraz ratusz i ruiny zamku w Haliczu.

• Wiek XX

Okres dwudziestolecia międzywojennego w 2. tomie Atlasu reprezentują dwa opracowania. Jednym z nich jest arkusz powszechnie znanej i dostępnej mapy Wojskowego Instytutu Geograficznego w Warszawie w skali 1:100 000 wydrukowany w 1927 r. Na większą uwagę zasługuje jednobarwny rękopiśmienny *Plan Halicza* w skali 1:2880 (wymiar 63 x 111 cm), który w 1936 r. sporządził inżynier Leon Kuncze. Oryginał jest przechowywany w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Iwanofrankowskiego. Reprodukacja zamieszczona w Atlasie została pomniejszona (26 x 56 cm). Na planie ukazującym miasto w granicach zabudowy wyrysowano granice działek. Zabudowę przedstawiono w sposób zindywidualizowany, wyróżniając niektóre budowle symbolami rysunkowymi lub opisami ich nazw. Szczegółowo i dokładnie wykreślono sieć hydrograficzną (rzeki Dniestr i Łukiew) i komunikacyjną: place, ulice (podano ich nazwy), most na Dniestrze, drogi (opisano kierunkami), linię kolejową.

Grupę kartografików dawnych zamyka topograficzna mapa Halicza z okresu sowieckiego, opublikowana w 1978 r. Opracowano i wydrukowano ją techniką wielobarwną w skali 1:10 000 (wymiar 1 ark. 48 x 48 cm) w Zarządzie Głównym Geodezji i Kartografii przy Radzie Ministrów ZSRR. Mapę tę do kartografików dawnych

można zaliczyć tylko i wyłącznie pod warunkiem, że jako kryterium przyjmujemy zmiany polityczne, jakie w końcu XX w. nastąpiły w tej części Europy – rozpad ZSRR, który w przypadku Halicza przyniósł zmianę jego przynależności państwowej. Natomiast pod względem techniki wykonania (pomiar, opracowanie i druk) jest to mapa współczesna.

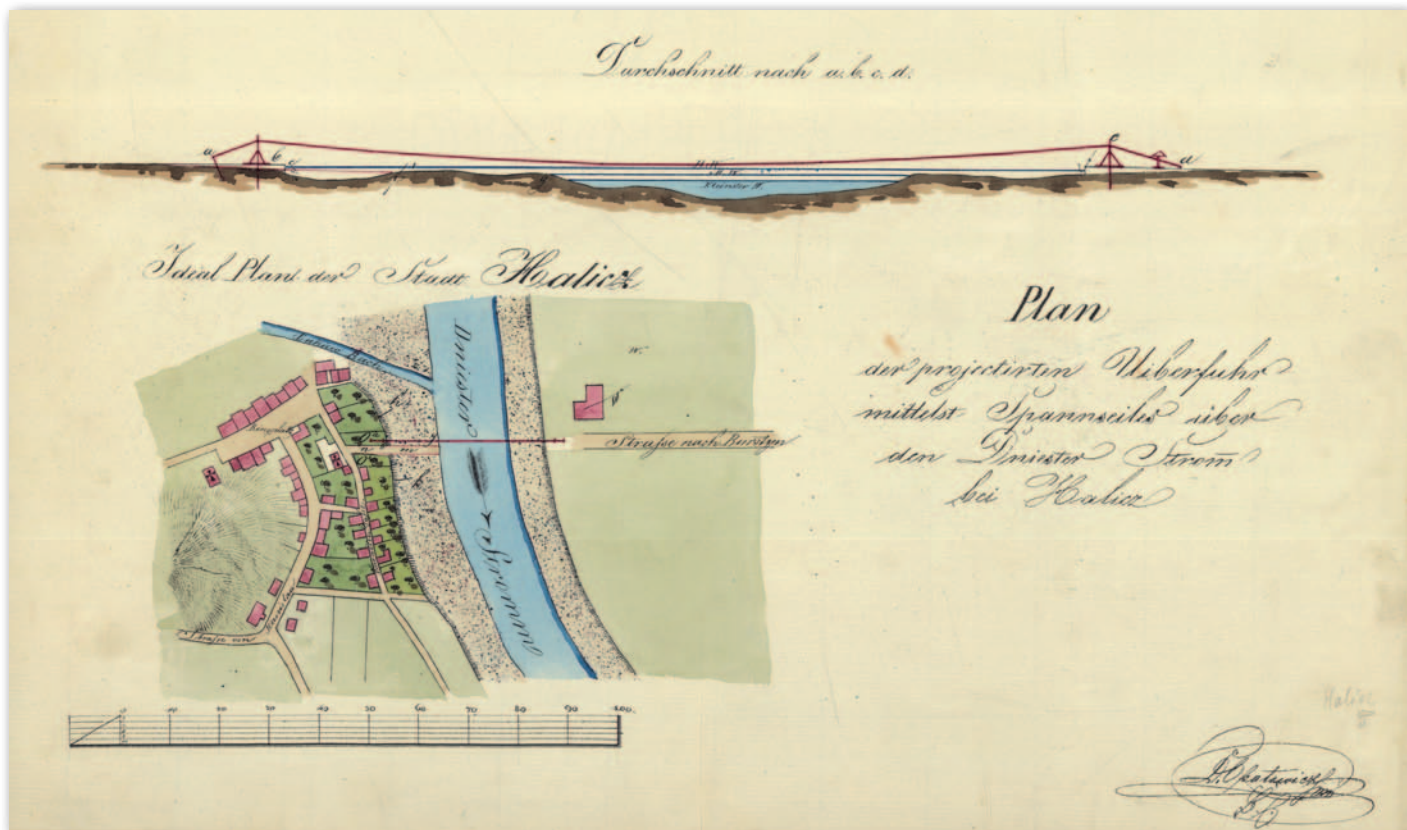
Dwa ostatnie opracowania kartograficzne powstały już w okresie niepodległej Ukrainy. Plan generalny rewaloryzacji zabytków *Dawny Halicz* sporządzony został w latach 2004-2005 w skali 1:10 000 (wymiar 142 x 134 cm). Reprodukację w Atlasie zamieszczono w pomniejszeniu, na arkuszu papieru o wymiarach 59 x 84 cm (r. 55,5 x 52 cm), przez co niezwykle bogata treść straciła nieco na czytelności. Z kolei *Plan generalny (ogólny) Halicza* z 2018 r. w skali 1:5000 (wymiar 90 x 185 cm) przedstawia współczesny obraz kartograficzny miasta. Także w tym przypadku reprodukcja została wykonana w pomniejszeniu na arkuszu o wymiarach 59 x 84 cm (r. 38,8 x 80 cm).

• Panoramy

W 2. tomie Atlasu znajduje się 8 reprodukcji widoków Halicza lub jego części wydrukowanych na 7 kartach (dwie najwcześniejsze panoramy zamieszczono na jednej planszy). Jest ich zatem nieco więcej aniżeli w 3. tomie, gdzie na 4 plan-

szach zamieszczono 6 widoków Żółtkwi. Najstarsza zachowana panorama Halicza będąca jednobarwnym drukiem wydawnym w Norymberdze w 1794 r. (wymiar 8,2 x 5,6 cm) w Atlasie została powiększona (26,5 x 18,2 cm). Na tym samym arkuszu umieszczono widok części Halicza z 1836 r. autorstwa Auguste-François Alèsa, opublikowany w II tomie pracy znanego polskiego historyka, geografii i kartografa Leonarda Chodźko „La Pologne, historique, littéraire, monumentale et pittoresque...”, Paris 1836-1837. Reprodukację wykonano na podstawie egzemplarza znajdującego się w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie (wymiar 28,7 x 18,5 cm).

Autorem trzech kolejnych widoków Halicza jest Maciej Bogusz Stęczyński (1814-1890), polski poeta, rysownik i podróżnik, twórca wielu unikatowych widoków Galicji, Tatr, Podtatrza, Bukowiny, Beskidów, Śląska, Serbii, Siedmiogrodu i Dalmacji. *Halicz w obwodzie Stanisławowskim od północy* (wymiar 21,7 x 12 cm) jest barwną litografią wykonaną przez Piotra Pillera i wydaną nakładem Kajetana Jabłońskiego we Lwowie w 1847 r. (ryc. 5). W tym samym roku Stęczyński sporządził widok *Szczątki zamku w Haliczu od południa i zachodu w obwodzie stanisławowskim* (wymiar 19,1 x 11,3 cm), także litografowany przez P. Pillera i wydany przez K. Jabłońskiego. Oryginały obydwu tych

4. Plan sytuacji Halicza z naniesionym projektem mostu na Dniestrze, 1858 r., Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart. VI, 619

Rysunek i lit. M. B. Stępczyński 1847.

z lit. F. Pillaca we Lwowie.

HALICZ w obwodzie Stanisławowskim, od północy.

Wydrukował F. Pillaca we Lwowie.

5. Widok Halicza od strony północnej, 1847 r., Atlas, t. 2, reprodukcja 2.3

widoków znajdują się w pracy Stępczyńskiego „Okolice Galicji”, Lwów 1847, przechowywanej w zbiorach Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Niezwykle interesujący jest trzeci z widoków Stępczyńskiego ze względu na sposób prezentowania obrazu części miasta (ryнку) z okna ruin zamku. Rysunek ten został sporządzony i litografowany przez autora w 1848 r. (wymiary 11,8 x 17,5 cm). Oryginał stanowiący podstawę atlasowej reprodukcji znajduje się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie (ryc. 6).

Pozostałe trzy prezentowane widoki datowane mniej więcej na rok 1879 także są dziełem jednego autora – polskiego rysownika i malarza Napoleona Ordy (1897-1883), który sporządził ogromną dokumentację zabytków architektonicznych Wołynia, Podola, Ukrainy, Litwy, Żmudzi, Inflant, Białej Rusi, Galicji, Wielkopolski, Prus Królewskich i Królestwa Polskiego w granicach ustanowionych podczas kongresu wiedeńskiego. Pierwsza z reprodukowanych prac Ordy przedstawia kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i ruiny zamku w Haliczu od strony mostu na Dniestrze (wymiary 28,7 x 22,7 cm). Oryginał (akwarela) znajduje się w zbiorach Muzeum Na-

rodowego w Krakowie. Na drugiej widoczny jest ten sam kościół i ruiny zamku od nieco innej strony (wymiary 28,7 x 22,7 cm), a oryginał (akwarela) przechowywany jest w zbiorach wspomnianej Lwowskiej Narodowej Biblioteki Naukowej. Trzecia panorama pokazuje widok Halicza przy ujściu rzeki Łukiew do Dniestru (wymiary 29 x 19,5 cm). Podstawą atlasowej reprodukcji była rycina znajdująca się w dziele Napoleona Ordy „Album widoków historycznych Polski poświęcony

ją Taras Tkaczuk, Ihor Krekchoweckij i Andrij Figoł w skali 1:10 000. Na trzeciej przedstawiono Halicz i okolice w dobie księżęcej XII-XIII w. Jurij Łukomskij i Wasyl Petryk na podstawie topograficznej w skali 1:10 000 oznaczyli ówczesne położenie Halicza, osadnictwo, hydrografię, szlaki komunikacyjne, umocnienia obronne i obiekty sakralne.

Następna praca jest planem w skali 1:500 zamku halickiego. Jurij Łukomskij i Stepan Jamelynec wrysowali na nim projekt rekonstrukcji fortecy w XVI-XVIII w. Tematycznie wiąże się z nim kolejne opracowanie, na którym ukazano fortyfikacje Halicza w okresie od 1630 r. do połowy XVIII w. Łarysa Poliszczuk i Marija Bihun oznaczyły na planie w skali 1:1500 zarówno mury miejskie, jak i zamek (ryc. 7). Ponadto ukazały zabudowę, wyróżniając liczbami od 1 do 7 objaśnionymi w legendzie ważniejsze budowle w granicach murów (ratusz i budowle sakralne).

Przedostatnia praca autorska to przetworzony plan katastralny centrum miasta z 1847 r. z legendą. Wyróżniono na niej barwami: miasto, ogrody, lasy, pastwiska, pola uprawne, łąki, budowle sakralne, budynki murowane, budynki drewniane i cmentarze. Mapę tę sporządzili Myron Kapral i Stepan Jamelynec w skali 1:2500. Na ostatniej, wykonanej w skali 1:50 000, Wołodymyr Kozelkowskij przedstawił rozmieszczenie budowli sakralnych w Haliczu i okolicach w okresie od XI do XXI w. Autor podzielił je

6. Widok rynku w Haliczu z okna ruin zamku, 1848 r., Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart. VI, 617

Rysunek i lit. M. B. Stępczyński 1848.

z lit. Stępczyński.

Rynek w Haliczu.

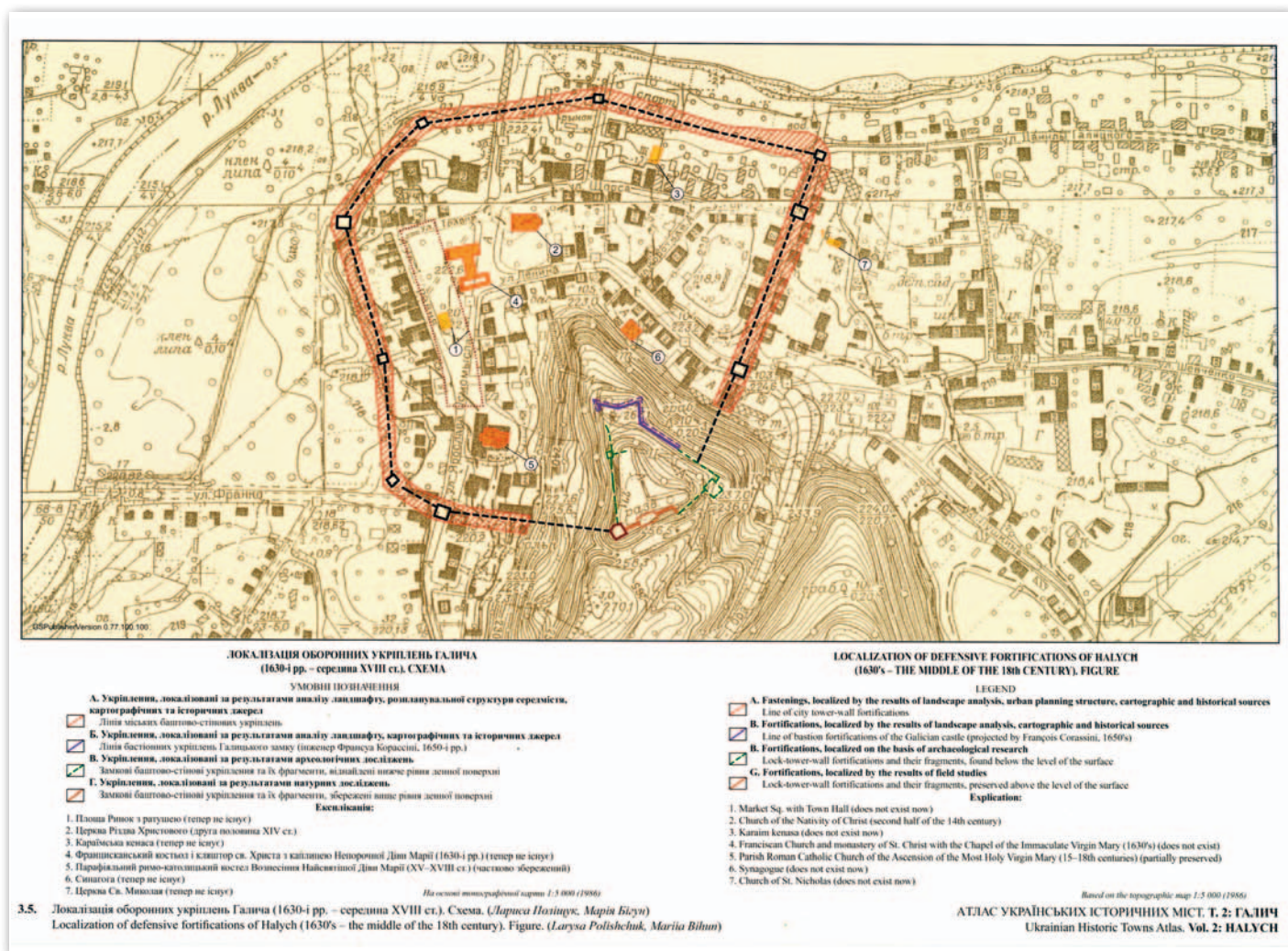
sekcja rzecławia zamku w obw. Stanisławowskim.

Wydrukował F. Pillaca we Lwowie.

rodakom, seria 6, Album widoków przedstawiających miejsca historyczne Królestwa Galicji i Ziemi Krakowskich”, Warszawa 1883.

• Autorskie prace kartograficzne

Część mapową atlasu Halicza zamyka 7 autorskich prac kartograficznych. Na pierwszej z nich, sporządzonej w skali 1:25 000, Myron Kapral i Stepan Jamelynec przedstawili rozwój przestrzenny miasta od XII do XXI w. Druga mapa jest obrazem kartograficznym znalezisk archeologicznych z okresu przedksiężęcego na terenie Halicza i jego okolic. Wykonali

7. Plan fortyfikacji Halicza w okresie od 1630 r. do połowy XVIII w. (rekonstrukcja), 2018 r., Atlas, t. 2, autorskie opracowanie kartograficzne, 3.5

na wzniesione: przed 1387 r., w latach 1387-1772, 1773-1918, 1919-1991 oraz 1992-2018. Za dyskusyjne uznałbym potraktowanie jako jednego okresu historycznego przynależności tego terytorium do Polski i do Związku Sowieckiego, zwłaszcza w przypadku tematyki religijnej.

• Opracowanie tekstowe

Autorskie kartografika przygotowano w ścisłym związku z opracowaniem tekstowym. Wstęp do 2. tomu *Atlasu historycznego miast ukraińskich*, podobnie jak w przypadku tomu 1. i 3., napisał redaktor naukowy serii Myron Kapral. Autorami rozdziału pierwszego – poświęconego Haliczowi doby książęcej – są Jurij Łukomskij i Wasyl Petryk (s. 2-9). Rozdział drugi, zatytułowany *Halicz okresu prawa magdeburskiego* (XIV-XVIII w.), opracował Andrij Stasiuk (s. 9-18). Oddzielny rozdział (trzeci), którego autorem jest Zenowij Fedunkiw, został poświęcony zamkowi halickiemu (s. 19-26). Część tekstową zamyka rozdział dotyczący rozwoju urbanistycznego Halicza od XIX do początku XXI w., który opracowali

Myron Kapral i Andrij Czemyrnykij. Ta ostatnia, a zarazem najobszerniejsza część (s. 27-45) jest szczególnie istotna z punktu widzenia założeń metodologicznych serii, ponieważ ukazuje obraz miasta na podstawie analizy źródeł kartograficznych i ikonograficznych. Należy podkreślić, że autorzy opracowania przedstawili kompetentnie i interesująco procesy osadnicze, rozwój przestrzenny, urbanistyczny i architektoniczny miasta. Część tekstową zamykają opisy dawnych map i widoków reprodukowanych w tym tomie Atlasu, objaśnienia do map, selektywna bibliografia oraz spis treści.

Poświęcony Haliczowi 2. tom *Atlasu historycznego miast ukraińskich* jest ważną edycją źródłową do dziejów miasta. Opracowanie posiada duże walory poznawcze. Wybór planów urbanistycznych i widoków został dokonany trafnie pod kątem ich wartości jako źródeł historycznych. Opracowanie prezentowanych kartografików jest dostatecznie szczegółowe i kompetentne. Na podkreślenie zasługuje także dobra jakość reprodukcji. Czytelnik otrzymuje duży zasób wiedzy z zakresu dziejów Halicza, zwłaszcza

rozwoju przestrzennego, urbanistycznego i architektonicznego miasta. Autorzy atlasu Halicza kompetentnie zaprezentowali kartograficzną bazę źródłową oraz literaturę przedmiotu. Praca ta stanowić będzie cenną pomoc dla historyków, historyków sztuki, urbanistów, architektów konserwatorów zabytków, geodetów i kartografów, a także nauczycieli akademickich.

Dr Henryk Bartoszewicz

Literatura

- Atlas historyczny miast polskich, red. nauk. R. Czaja, t. IV Śląsk, red. nauk. M. Młynarska-Kaletynowa, z. 16 Ziębice, red. nauk. R. Eysymontt, Toruń 2014;
- Czapl A., Nazwy miejscowości historycznej ziemi halickiej, Lublin 2018;
- Czołowski A., O położeniu starego Halicza, Lwów 1890;
- Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku, pod red. nauk. T. Kargola, B. Petryszak i K. Ślusarka, Kraków-Lwów 2018;
- Orda N., Album widoków historycznych Polski poświęcony rodakom, ser. 6, Album widoków przedstawiający miejsca historyczne Galicyi, Ziem Krakowskich, Warszawa 1883;
- Szaraniewicz I., Trzy opisy historyczne starożytnego grodu Halicza w roku 1860, 1880, 1882, Lwów 1883.